

DEUİFD LVI / 2022, ss. 85-112.

Ignaz Goldziher'in Hadis Edebiyatı ve Kavramlarına Yaklaşımları*

Bilge KILIÇ**

ÖZ

Hız. Peygamber'in risaleti boyunca temsil ettiği ve örneklediği İslâm dininin iki tezahür biçimi vardır. Bunlardan biri 'hadis' iken, diğeri de 'sünnet'tir. 'Sünnet' doğal olarak ümmetin onları aynen taklit edip devam ettirmesiyle varlığını sürdürmüş, 'hadis' ise kısmen yazı ile büyük ölçüde de hafızanın yardımıyla ezberlenerek korunmuş ve sonraki nesillere aktarılmıştır. Yazılı olarak muhafaza edilen hadisler zamanla tedvin ve tasnif edilmiş, bunun sonucunda musannef, muvatta', câmi', sünen ve müsned gibi isimlerle anılan hadis edebiyatı ortaya çıkmıştır. Hadis edebiyatının oluşumu ve gelişimi batılı araştırmacıların çalışmalarına konu edilmiştir. Oryantalistler, kendi perspektifleriyle hadis edebiyatı ve kavramlarına ilişkin doğrudan veya dolaylı olarak bir takım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Özellikle Ignaz Goldziher, hadis edebiyatının evrelerini bir çok açıdan ele almış, hadis kaynaklarını ve kavramlarını geniş bir şekilde mütaala etmiştir. Bu makalede, Goldziher'in Muhammedanische Studien isimli eseri özelinde onun; hadislerin yazıyla kaydı, erken dönem hadis literatürü, kitap, musannef, câmi', sünen ve müsned kavramları konusundaki yaklaşımı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Goldziher, Muhammedanische Studien, Hadis Edebiyatı, Musannef, Müsned.

---

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Dr., MEB, bilgetes@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9569-6570>.

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi: 11.11.2022

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi: 20.11.2022

Ignaz Goldziher's Approaches to Ḥadīth Literature and Concepts

ABSTRACT

The religion of Islām, which the prophet represented and exemplified throughout his prophecy, has two manifestations. While one of them is 'ḥadīth', the other is 'sunnah'. 'Sunnah' naturally continued its existence by imitating and continuing them exactly, while 'ḥadīth' was preserved partially by writing and mostly by memorization with the help of memory and passed on to the next generations. The ḥadīths preserved in written form were compiled and classified over time, as a result of this the ḥadīth literature, which is called by names such as muṣannaf, muwaṭṭa', jāmi', sunan and musnad has emerged. The formation and development of ḥadīth literature has been the subject of the studies of western researchers. Orientalists have made some direct or indirect evaluations on ḥadīth literature and concepts with their own perspectives. Especially Ignaz Goldziher, dealt with the phases of ḥadīth literature from many perspectives, and extensively considered ḥadīth sources and concepts. In this article, Goldziher's views on the written record of ḥadīths, the early period ḥadīth literature, the concepts of kitāb, muṣannaf, jāmi', sunan and musnad will be discussed specifically his book Muhammedanische Studien.

Keywords: Goldziher, Muhammedanische Studien, Ḥadīth Literature, Muṣannaf, Musnad.

GİRİŞ

İslâm tarihini araştırma alanı olarak ele alan oryantalizmin ilk nüveleri, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda atıldı. XIX. yüzyılda ise bu çalışmalarda büyük bir artış kaydedildi. Bu dönemde Batı üniversitelerinde İslâmiyat kürsüleri kurularak kitap, makale ve dergiler yayımlandı, master ve doktora tezleri yapıldı. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in hayatı, İslâm tarihi ve medeniyeti, tefsir, fıkıh, mezhepler tarihi, kelâm ve tasavvuf gibi alanlarda eserler kaleme alındı. Bununla birlikte hadis ile ilgili de bir çok çalışma yapıldı ve özellikle son iki yüzyılda hadis tarihi, hadis usûlü ve hadis literatürüne ilişkin kitap ve makaleler yazıldı.¹

Hadis ile ilgili çalışmalara Batı'da ilginin artmasına öncülük edenlerin başında kendisini samimi bir Yahudi olarak niteleyen Ignaz Goldziher (1850-1921) gelir. Goldziher, daha hayatta iken meslektaşları tarafından otorite kabul edilmiş ve islâmi tetkiklerin tartışılmaz ismi sayılmıştır. Bu konuda Leone Caetani (1869-1926) "*İslâmiyet hakkındaki asrî tenkîdin asıl babası odur...*", Gregor Schoeler "*Goldziher (Sprenger'den sonra) hadisin gelişimi üzerine ilk tarihi değerlendirmede bulunmuştur ki, esasta değerini korumakta ve günümüzde dahi hayranlık uyandırmaktadır*" ve Louis Massignon (1883-1962) "*Batılı oryantalistlerin (Goldziher) İslâmî tetkiklerin tartışılmaz üstadıdır*" diyerek Goldziher'e karşı hayranlıklarını dile getirmişlerdir. Julius Wellhausen (1844-1918), Theodor Nöldeke (1836-1930), Carl Becker (1876-1933), Snouck Hurgronje (1857-1936), Duncan Black Macdonald (1863-1943), Louis Massignon (1883-1962), Joseph Schacht (1902-1969) ve Claude Cahen (1909-1991) gibi islâmiyatçılar da Goldziher'e hayranlıklarını itiraf etmekten geri durmamışlardır.²

¹ Ahmet Yücel, "Oryantalistlerin Hadis ve Sünnet'e Yaklaşımları", *İslam Geleneginde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*, ed. Bünyamin Erul (İstanbul: Kuramer Yay., 2020), 553-555.

² Ignaz Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 2* çev. Mehmed Said Hatiboğlu, (Ankara: Otto Yay., 2019), 14, 24, 27; Mehmet Emin Özafşar, *Oryantalist Yaklaşımına İtirazlar* (Ankara: Araştırma Yay., 1999), 25; İbrahim Kutluay, "Müslüman Araştırmacıların Bazı Oryantalistlere Yönelttiği Tenkitler: Fuat Sezgin'in Goldziher Eleştirisi Özelinde", 3. *Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu*, ed. Adem Yerde

Kendisinden sonraki oryantalistleri önemli ölçüde etkileyen Goldziher'in Almanca kaleme aldığı iki ciltlik *Muhammedanische Studien* adlı eseri hadis ilminin Batı'da müstakil bir araştırma konusu haline gelmesini sağlamıştır.³ Bu eserin İngilizce, Fransızca ve Türkçe olmak üzere farklı dillerde tercümesi yapılmıştır.⁴ Genel olarak hadis konusuna tahsis edilen eserin ikinci cildinde şu konular işlenmiştir: Hadis ve Sünnet, Emevîler ve Abbasîler, İslâm'da Fırka Kavgaları ve Hadis, Hadislerin Uydurulmasına Karşı Tepki, Eğitim ve Eğlence Aracı Olarak Hadis, Talebu'l-hadis, Hadislerin Yazılması, Hadis Literatürü. Hadis Literatürü bölümünde hadislerin kitabeti, tedvin edilişi, tasnifi ve daha sonraki gelişimi gibi konular geniş bir şekilde ele alınmıştır. Söz konusu cildin sonuna ise İslâm'da Evliyaya Saygı adlı bir inceleme yazısı eklenmiş ardından Mücahid Olarak Emevîler, Hadis ve Ahd-i Cedîd, Kur'ân'ın Taklitleri, Hadis Literatüründe Kadınlar ve Mukaddes Yerlerde İmtihanlar adlı zeyillere yer verilmiştir.⁵ Bu makalede, mezkur bölümlerden sadece hadis literatürüne ilişkin bölüm ele alınacaktır. Goldziher'in görüşleri sunulurken tasvirî bir metot kullanılacak ve ilgili paragrafların sonunda şahsi kanaatlerimize yer verilecektir.

1. Hadislerin Yazıyla Kaydı

Goldziher, kaynaklarda hadislerin yazımının yasaklanmasıyla ilgili nakledilen rivayetlerin Hz. Peygamber'e ait olmadığını ve sahâbe arasında

---

(Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yay., 2019), 289; Yücel, "Oryantalistlerin Hadis ve Sünnet'e Yaklaşımları", 555.

³ Yücel, "Oryantalistlerin Hadis ve Sünnet'e Yaklaşımları", 555.

⁴ Türkçeye *İslam Kültürü Araştırmaları* adıyla kazandırılan iki ciltlik eserin birinci cildinin çevirisini Cihad Tunç, ikincisini Mehmed Said Hatiboğlu yapmıştır. Bu makalede ilgili kitabın İngilizce tercümesinden istifade edilmiştir.

⁵ Eserin birinci cildinde ise: Mürüvvet ve Din, Arap Kabileciliği ve İslâm, Arap ve Acem, Şu'ûbiyye, Şu'ûbiyye ve İlmî Yeri, Cahiliye ile Ne Kastedilmektedir?, Cahiliye ve İslâm'da Ölülere Saygı, Cahiliye ve İslâm'da Lisanın Kullanımı, Künyenin Bir Saygı Aracı Olarak Kullanımı, Siyah ve Beyaz İnsanlar, Türkler Hakkındaki Hadisler, Arap Şairleri Olarak Araplaşmış İranlılar adlı konular ele alınmıştır. Bk. Ignaz Goldziher, *Muslim studies*, edited by S.M. Stern, translated from the German by C.R. Barber, S.M. Stern (London: George Allen & Unwin, 1971).

yazım yasağına dair bir algının da söz konusu edilemeyeceğini belirtir.⁶ Buna delil olarak da Amr b. Âs'ın (ö. 43/664) hadis yazdığına dair Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) nakledilen rivayeti zikreder. Ona göre Hz. Peygamber'in Kur'an dışında bazı sözlerinin yazılmasına izin vermesi çok erken dönemlerde hadislerin yazımına başladığını gösterir.⁷ Bu bağlamda Goldziher sıradan insanların hikmetli sözlerini yazılı bir şekilde sahîfelerde muhafaza eden bir toplumun, Hz. Peygamber'in sözlerinin kalıcılığını şifâhî rivayete terk etmesinin mümkün olmadığını ileri sürer.⁸ Bu ifadelerden Goldziher'in hadisin yazımının Hz. Peygamber daha hayatta iken başladığı kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır. Goldziher'e ait bu görüşün genelde ihmal edildiğini, diğer fikirlerine olan tepki nedeniyle bu son derece önemli tespitinin dikkatlerden kaçtığını düşünüyoruz. Çünkü diğer oryantalistler genel olarak hadislerin güvenilir oluşunu onun geç dönemde yazıyla kaydedilişine bağlamaktadırlar. Oysa Goldziher, bu görüşün tam aksini savunmaktadır ki biz de bu görüşün isabetli olduğunu düşünüyoruz ve orijinal buluyoruz.

Goldziher, kaynaklardaki yazımı yasaklayan hadislerin sebebinin ise ehl-i re'y ve ehl-i hadis arasındaki çatışma olduğunu ifade eder. Ona göre ehl-i re'y hadislerin yazımının yasak olduğu görüşünü tesis ederek hukukun özgür gelişiminin önündeki yazılı belge engelini kaldırmayı ve bununla da fıkha büyük ölçüde katkı sağlamayı hedeflemiştir.⁹ Bu itibarla ehl-i re'y, Hz. Peygamber'in "*Benden Kur'an dışında bir şey yazmamayın, kim bir şey yazdıysa hemen silsin*" rivayetini¹⁰ buna karşın ehl-i hadis ise Hz.

⁶ Goldziher, *Muslim studies*, 2/198. Goldziher'e göre hadis, Hz. Peygamber'e dayandırılan sözlü rivayettir. Sünnet ise sözlü bir rivayetin olup olmadığı dikkate alınmaksızın eski İslâm toplumunda var olan dinî ve hukukî alanla ilgili yaşayan gelenek demektir. Diğer bir deyişle sünnet arapların atalarının geleneklerine bağlılığının İslâm'a yansımasıdır. Bu kapsamda Goldziher sünnet ve hadisi birbirinden ayırır. Ignaz Goldziher, *Hadîs Kültürü Araştırmaları*, ed. Hüseyin Akgün (Ankara: Otto Yay., 2020), 15; Yavuz Köktaş, *Hadîs ve Sünnete Oryantalist Yaklaşımlar* (İstanbul: İz Yay., 2011), 29, 177.

⁷ Goldziher, *Muslim studies*, 2/195-196.

⁸ Goldziher, *Muslim studies*, 2/9.

⁹ Goldziher, *Muslim studies*, 2/195-198.

¹⁰ Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sabîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâ'l-kütübi'l-arabiyye, 1412/1991), 4/2298-2299; el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Begavî, *Şerhü's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût, Zühayr eş-Şâviş (Beyrut: el-Mektebu'l-islâmî, 1983/1403), 1/294; el-Hatîb el-Bağdâdî,

Peygamber'den herşeyin yazılmasına izin veren rivayetleri uydurmuştur.¹¹ Her iki grup da kendi kanaatlerini destekleyici ifadeleri Hz. Peygamber'e söylemiştir. Böylelikle karşıt gruplar hadisleri uydurarak kendi görüşlerini destekleyen deliller öne sürmüşlerdir.¹² Buna ek olarak Goldziher, hadislerin sadece şifâhî mi yoksa yazılı olarak mı muhafaza edildiği tartışmasının teoride kaldığını düşünür. Pratiğe yansımayan bu tartışmaların ciddi bir tetkikten geçirilen hadis koleksiyonlarının ortaya çıkışına kadar sürdüğünü belirtir.¹³

Goldziher'in ifade ettiği gibi hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in kendi sözlerini yazıyla kayıt altına almayı yasakladığına bununla birlikte bazı sahâbîlere özel izin verdiğine ilişkin rivayetlerin olduğu doğrudur. Ancak burada umumi ve devamlı olmayan yasaklama, ideolojik kaygılardan ziyade başka sebeplere dayanmaktadır. Bu konuda gerekçe olarak Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071); Kur'ân'ın ihmal edilmesi, Kur'ân metni ile diğer metinleri ayırt edecek kişilerin ve fakihlerin azlığını

Takyîdü'l-İlm, thk. Yusuf İş (Beyrut: Dâru İhyâi's-sünneti'n-nebevîyye, 1974), 30; Tâhir b. Sâlih b. Ahmed el-Cezâirî, *Tevcîbü'n-nażar ila usûli'l-eser* (el-Matbaatu'l-cemâliyye, 1328/1910), 5.

¹¹ Goldziher, *Muslim studies*, 2/198-199.

¹² Geniş bk. Goldziher, *Muslim studies*, 2/198-202. A'zamî hadislerin yazımının Hz. Peygamber tarafından müsaade edilip edilmediği hususunu tartışır. Ona göre Hz. Peygamber'in hadislerin yazılmasını tasvip ettiğini gösteren apaçık deliller vardır. Pek çok sahâbînin hadis yazdığını ve bunlar arasında hadislerin yazılmasını yasaklayan hadisi rivayet edenlerin de olduğunu söyler. Bunları göz önünde bulundurarak Hz. Peygamber'in hadislerin yazılmasını tasvip etmemesinin, Kur'ân-ı Kerîm ile Kur'ân-ı Kerîm'den olmayan şeylerin aynı sahife üzerine yazılmaması anlamına geldiği çıkarımında bulunur. Dolayısıyla hadis yazma yasağının Hz. Peygamber'in emrine dayandığına dair hiçbir delilin olmadığını belirterek, yasağın kişilerin önyargılarından kaynaklandığını savunur. Nitekim hadislerin yazılmasına karşı çıkan muhaddisler de hadis yazmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda o, Hz. Peygamberin hemen hemen bütün hadislerinin sahâbe hayatta iken yazıldığı ve bunun da hicri birinci asrın sonuna kadar uzandığını ifade eder. Geniş bk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı* (İstanbul: İz Yay., 2015), 51-58. Müslüman ulemânın konuyla ilgili görüşleri için ayrıca bk. Kasım Şulul, "Hadîsin İlk Yazılı Kaynakları veya Takyîdü'l-İlm Meselesi", *Hadis ve Sîyer Araştırmaları* 1/1 (2015), 185-200.

¹³ Goldziher, *Muslim studies*, 2/197.

sıralar.¹⁴ İbn Hacer (ö. 852/1449) ise bu hususta hadislerin Kur'ân'la karışma ihtimalini ve ashabin çoğunun yazı yazmayı bilmemelerini ve hafızalarının geniş, zihinlerinin de müsait olmasını ileri sürer.¹⁵ Bu kapsamda ideolojik kaygılardan dolayı hadislerin yazılmasına ve yasaklanmasına ilişkin rivayetlerin uydurulduğunu iddia eden Goldziher, Müslüman ulemânın konuyla ilgili görüşlerinden radikal bir biçimde ayrılır.

2. İlk Hadis Defterleri ve Kitap Kavramı

Goldziher, hicri I. asırda yazıyla kayıt altına alınmış hadis malzemelerinin olduğunu kabul eder. Bu çerçevede hicretten itibaren ilk on yıllık süreçte sahâbilerin yazı ile muhafaza ettikleri hadis malzemelerinin en eski rivayetleri teşkil ettiğini söyler. Ona göre pek çok sahâbe talim ve terbiyede kullanmak adına defterlerini yanında taşımış ve bu sahîfelerin muhtevası ise hadisin metni olarak isimlendirilmiştir. Goldziher, sahâbe dönemi sahîfelerden Amr b. Âs'ın *es-Sahîfetü's-sâdıka'sına*, Sa'd b. Ubâde (ö. 14/635 [?]), Semüre b. Cündeb (ö. 60/680) ve Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/697) *Sahîfelerine* işaret eder.¹⁶ Bu ifadelerden hareketle Goldziher'in ilk yazılı hadis metinlerine ilişkin görüşlerinin Müslüman ulemânın genel görüşlerine oldukça yakın olduğunu söyleyebiliriz.

İlk yazılı hadis metinlerine ilişkin olarak Goldziher, İslâm'ın ilk dönemlerinde 'kütüb' sözcüğünün literal olarak bir 'kitap' anlamında olmadığını ifade eder. Ona göre 'kütüb' yazılı malzemeler, notlar veya bir müslümanın çeşitli zamanlarda duyduğu ve yazdığı sözler, koleksiyonlar anlamına gelir. Bu notlar basit bir şekilde kişinin semâ ve kıraati söz konusu olmaksızın alınır ve metinler rivayet aracılığıyla diğer bir ifadeyle münâvele yoluyla alınmış gibi bir muamele görürdü. İbn Lehîa'nın kitapları bu yazılı notlara örnektir.¹⁷ Goldziher bu konuda

¹⁴ Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 57. Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyîdü'l-ilm* adlı eserinde hadislerin yazımı konusunda Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetler ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Eserin birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerinde hadis yazımını tasvip etmeyen, dördüncü bölümünde ise müsaade eden rivayetlere yer verilmiştir. Bk. Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 29-63, 64-116.

¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî* (Kahire: Mektebetu's-selefiyye), 6.

¹⁶ Goldziher, *Muslim studies*, 2/9-11.

¹⁷ Goldziher, *Muslim studies*, 2/196.

hocası Aloys Sprenger'den (1813-1893) etkilenmiştir. Sprenger de erken dönemde hadisler için kullanılan 'kitap' lafzını hafızaya yardımcı olmak için tutulan notlar şeklinde değerlerdirir ve 'kitap' kelimesi ile tutulan notlar arasında ayırım yapmanın gerekliliğine dikkat çeker.¹⁸ Erken dönem yazının kullanımı ve imkânları dikkate alındığında hafızaya yardımcı notlar ile yazım kurallarına göre oluşturulmuş eserler arasında terminolojik bir ayırım yapmanın gerekliliğinin yerinde bir tespit olduğunu düşünüyoruz. Bu itibarla hem Sprenger'in hem de Goldziher'in 'kütüb' sözcüğüne yükledikleri anlama katlıyoruz.

3. Hadis Edebiyatı ve Kavramları

Goldziher, İslâm toplumunda dinî hayata ilişkin motiflerin öne çıkan konumuna karşın İslâm devletinin gelişiminin ilk evresinde literatürün gidişatını, dinî unsurların tayin etmediğini belirtir. Ona göre Kur'ân-ı Kerîm müstesna olmak üzere İslâm literatürü, tarihinin başında dinî değil, lâdinî bir edebiyat durumundaydı.¹⁹ Dinî literatürün ilk tezahürü ise II. yüzyılda ortaya çıkmıştı. Bu fenomenin nedenleri bir açıdan Emevî diğer bir açıdan Abbasî devrindeki düşünsel eğilimlerin farklı yönlerinde saklıdır. Daha yüksek sosyal ve politik hayatın gidişatını belirleyen aynı fenomenler edebi arayışlardaki değişimi de etkilemişti. Emevî iktidarı, sahip olduğu dünyevi eğilimden dolayı lâdinî edebiyatın teşvikini daha iyi yapabiliyordu.²⁰ Bu kapsamda Emevî yöneticilerinin

¹⁸ Bk. Nimetullah Akın, "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008), 49-53.

¹⁹ Goldziher'e göre Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in eseridir yani onun şahsi kültürünün ürünüdür. Peygamber vahiyleri Allah'tan aldığını söylerken bu konuda samimidir ve aldığı vahiylerin ilahi menşeli olduğuna dair hiçbir şüphesi yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'e bu perspektifle bakan Goldziher onun edebi üslûbuna olan hayranlığını itiraf etmekten de kendini alamamış, Kur'an'ın dünya edebiyatının bir abidesi olduğunu söylemiştir. Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/28.

²⁰ Abbott, Goldziher'in Emevî iktidarının seküler yapısı sebebiyle bu dönemde profan edebiyata ağırlık verildiği iddiası karşısında Halife Muaviye, Mervan ve Abdülmelik'in hadislerin rivayet ve yazımında etkin rol oynadıklarını ispatlamaya çalışmıştır. Goldziher'in Emevî dönemindeki kültürel gelişmeleri küçümsediğini, sıfahi rivayete odaklandığını ve erken döneme ilişkin tüm yazılı literatürü hafızayı destekleyici geçici kayıtlar olarak mütaala ettiğini belirtmektedir. Bu sebeple Goldziher'in sonraki hadis araştırmacılarının yoluna ket vurduğunu nitekim çoğunun Goldziher'in ötesine geçemediğini ileri sürmektedir. Ancak Abbott, hadis

etkisi altında Cahiliye dönemi şiirlerinin toplanmaya başlanması mümkün olmuştur. Bununla birlikte İslâmî literatürün ilk evresinde daha çok tarihî malumat rağbet görmüştür. Bu konuda sadece Müslüman edebiyat tarihçilerinin Abîd b. Şerriyye'nin (ö. 67/686 [?]) faaliyetlerini anlattıklarını hatırlamak gerekir. Güney Arabistanlı bu zatın yazıları, daha çok *Kitâb-ı Mukaddes*'teki efsane ve kıssalarla ilgilidir. Ancak Müslümanlar nezdinde bu, tarih ve evâile giren bir bölüm olup dinî ve bilhassa da İslâm literatürü alanına dahil değildir. Sadece Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili verileri derlemesi itibarıyla bu literatür ile din arasında bir bağlantı vardır.²¹

İslâmî literatürün ilk evresini bu şekilde konumlandıran Goldziher, Emevîler zamanında İslâm fetihleriyle ilgili hikayelerin, Hz. Peygamber'in biyografisinden elde edilen verilerle birleştirilerek yazıya geçirildiğini ve sarayda memnuniyetle okunduğunu ifade eder. Bu kapsamda Zührî'den (ö. 124/742) bir rivayete yer verir. Rivayete göre Halife Abdülmelik (ö. 86/705), oğullarından birinin elinde gördüğü bir Meğâzî kitabını Kur'ân-ı Kerîm'i okumayı ve sünnete riayeti tavsiye ederek yaktırmıştır. Ona göre bu rivayetin muhtevası erken dönemlerde böylesi bir literatürün varlığını kabul etmeyi gerektirir. Bu tespitlerine ek olarak Goldziher, ilk dönemlerde daha çok eski Arap anlayışıyla uyumlu olan hikmet edebiyatının işlenmiş olabileceğini de dile getirir. Hikmetli sözler, 'Mecelle' olarak isimlendirilen sahîfelere yazılmıştır. Bunlar kişisel koleksiyon olup genel halk için tasarlanmamıştır. Goldziher, söz konusu literatürden sonra ilahiyatçıların gününün geldiğini, Hz. Peygamber'in cübbesine bürünmüş hükümdarların gölgesinde fıkıh ilminin inceliklerinin geliştiğini ve lâdinî edebiyatın da teolojik beğenin talepleriyle uyarlandığı ölçüde önemsendiğini söyler.²² Bu ifadelerden hareketle Goldziher'in, Emevî iktidarının seküler yapısı sebebiyle erken

---

külliyatında mevcut rivayetlerin hicri I. asrın sonunda az yada çok sabit olduğu konusunda kendisiyle hem fikir olan Johann Fück, Josef Horovitz, Rudi Paret ve James Robson'u bunun dışında tutmaktadır. Bk. Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition II* (Chicago: The University of Chicago, 1967), 5-64; Dilek Tekin, "Batılı Araştırmacıların Hadislerin Yazılı-Şifâhî Rivayeti Meselesine Bakışları", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015), 52.

²¹ Goldziher, *Muslim studies*, 2/203-204.

²² Goldziher, *Muslim studies*, 2/205-208.

dönemde dinden bağımsız yapıda bir edebiyatın teşekkül ettiği görüşünde olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum onun hadis literatürünün oluşumunu hicri I. asra dayandırmadığını gösterir. Hatta başta hadis olmak üzere dinî literatürün bu lâdinî literatürün gölgesinde kaldığını ima ettiğini de söyleyebiliriz.

Goldziher, hadis literatürüne ilişkin kaynaklarda nakledilen rivayetleri ele alarak bazı tespitlerde bulunur. Bu konuda nakledilen en eski rivayetin Şeybânî'nin (ö. 189/805) İmam Mâlik'ten (ö. 179/795) naklettiği haber olduğunu ve bu haberin hadis edebiyatının başlangıcını göstermek üzere pek sık kullanıldığını söyler. Bir rivayette Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Ebû Bekir b. Hazm'a (ö. 120/738 [?]) “*Hş: Peygamber'in hadisini veya sünnetini, Ömer'in hadisini ve bu kabilden olanları arayıp yaz. Çünkü ben ilmin yok olmasından ve âlimlerin göçüp gitmesinden korkuyorum*” demektedir. Başka bir rivayete göre Ömer b. Abdülazîz, münferit hadisleri mesela Amra bint Ubeydillah b. Kâ'b b. Mâlik tarafından muhafaza edilmiş olanları yazdırmıştır. Bir diğer rivayete göre ise halife, İbn Şihâb ez-Zührî'yi hadisleri yazmakla görevlendirmiştir.²³ Çeşitli kaynaklardan gelen haberlerin kendi içinde arz ettiği çelişkiler ve tedvin faaliyeti sonucunda ortaya bir mecmuanın çıkmaması sebebiyle Goldziher, hadislerin sistematik derlemesinin Ömer b. Abdülazîz'in telkinine bağlayan rivayeti yani *Muvatta*'ın sadece Şeybânî nüshasında yer alan rivayeti bir başlangıç noktası olarak kabul etmemektedir.²⁴ Ancak

²³ Goldziher, Zührî'nin Emevî halifelerinin teveccühüne mazhar olmak için onların lehine hadis uydurduğu iddiasında bulunmuştur. Alman şarkiyatçı Josef Horovitz ise Goldziher'in bu yargısına katılmamış bunu ilmî, mantikî ve tarihî verilerle reddetmiştir. Josef Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, çev. Ramazan Özmen vd., (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2019), 11.

²⁴ Goldziher, *Muslim studies*, 2/210-211. ‘*The Life of Mahomet*’ adlı biyografik eseri kaleme alan William Muir bu ve buna benzer rivayetlere dayalı olarak hicri II. asrın yarısına kadar güvenilir bir yazılı mecmuanın bulunmadığını ileri sürmüştür. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*, (Beyrut: Mektebu'l-islâm, 1400/1980), 71-72. Alfred Guillaume ise söz konusu rivayetler bağlamında hadislerin başlangıçta yazılı kaydedilmediğini bilakis Emevîlerden sonra kaydedildiğini ileri sürerek hadisin sonradan üretildiğini belirtmiştir. Alfred Guillaume, *Alfred The Traditions of Islam* (Oxford, 1924), 19. Abbott, Ömer b. Abdülazîz'in bizzat hadis literatürüyle ilgilendiğini söyler. Bunu Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'ının sadece Şeybânî rivayetinde yer alan Ömer b. Abdülazîz'in Ebû Bekir b.

burada belirtmeliyiz ki Goldziher'in *Muwatta*'nın sadece Şeybânî nüshasında yer aldığını iddia ettiği rivayet, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakâ*'nda da geçmektedir.²⁵

Kaynaklarda nakledilen rivayetler konusunda bu şekilde düşünen Goldziher, hadis literatürünün başlangıcı noktasında müspet malumatların olduğunu da dile getirir. Bu hususta Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) "*Hicaz'da Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 150/767) ve Irak'ta Saîd b. Ebi Arûbe'yi (ö. 156/773) mevcut hadis malzemesini bâblara göre ilk defa tasnif eden kimseler*" olarak gösterdiği haberi nakleder. Bu habere istinaden söz konusu kişilerin edebiyat tarihçileri tarafından hadis koleksiyonu faaliyetinde öncü olarak sunulduğunu ancak Ahmed b. Hanbel'in verdiği haberin yanlış anlaşıldığını söyler. Goldziher, hicri II. asra ait bu çalışmaların hadis mecmualarıyla ilgili olmadığını ileri sürerek, bu konuda "*İbn Ebi Arûbe'nin bir kitabı yoktu fakat işittiği bütün hadisleri ezbere hatırlardı (He made not notes [kitâb] but remembered by heart all the traditions that he heard)*" haberini zikreder. Ona göre İbn Ebi Arûbe'nin bir kitabının olmadığı haberi, edebiyat tarihçilerinin Ahmed b. Hanbel'in haberine dayalı çıkardığı sonucu şüpheli kılmaktadır.²⁶ Bununla birlikte

---

Hazm'ı hadisleri ve sünneti kaydetmekle görevlendirdiğine ilişkin rivayete dayanarak savunur. Ayrıca Abbott, Zührî'nin farklı bölgelerden çok miktardaki hadisi derlemekle vazifelendirildiğini, bu muazzam işi başardığını ve bu defterlerin dağıtıldığını ancak vilayetlerdeki direnç ve Ömer b. Abdülazîz'in zamansız ölümü sebebiyle fazla dikkat çekemediğini düşünür. Bu itibarla Emevîlerin hakkını teslim etmeye çalışır. Geniş bk. Tekin, "Batılı Araştırmacıların Hadislerin Yazılı-Şifâhî Rivayeti Meselesine Bakışları", 52.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd ez-Zührî, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-hâncî, 1421/2001), 2/333; Fuat Sezgin, *Muwatta*'nın bütün nüshalarına sahip olmayışımızı ve söz konusu rivayetin farklı kaynaklarda yer almasını gerekçe göstererek Goldziher'in bu iddiasını reddeder. M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* (Ankara: Otto Yay., 2015), 26, 58-61.

²⁶ Sprenger'e göre Ahmed b. Hanbel'in söz konusu ifadesinden 'kitap' değil, talebelerin 'ders notları' anlaşılmalıdır. Hadis defterleri İbn Cüreyc'den önce de mevcuttu. Ancak bunlar 'kitap' değil 'ders notları' şeklindeydi. Yazılı ders notları öğrenciler tarafından şekillendirilmiş bir taslak olmasına karşın kitap şeklinde basılıp neşredilmiş olma hususiyeti taşımamaktadır. Geniş bk. İbrahim Kutluay, "Bazı Oryantalistlerle Sezgin ve A'zamî'nin Erken Dönemde Hadislerin Yazılması Meselesine Yaklaşımları", *İslam ve Yorum III* 1 (2019), 17-18; Akın, "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci", 50-53. Sezgin,

Goldziher'e göre bu dönemde sistematik bir şekilde düzenlenmiş eserler söz konusu edilecekse bu kitaplar hadis mecmuaları değil, hukukun çeşitli bâblarına göre tertiplenmiş ilk tedvin denemeleri olan fıkıh kitaplarıdır. O dönemde bu hukuk eseri denemeleri sünen ismiyle anılmaktaydı. Bu eserler fıkıhın çeşitli konularına tahsis edilmiştir. Bunlardan bazıları *Kitâbu's-sünen fi'l-fıkıh* şeklinde isimlendirilmiştir. İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995 [?]) verdiği malumattan da İbn Cüreyc ve İbn Ebî Arûbe'nin eserlerinin bu tür eserler olduğu anlaşılmaktadır. Mekhûl'a (ö. 112/730) nispet edilen *Kitâbu's-sünen fi'l-fıkıh*, İbnü'n-Nedîm'in naklettiği çok eski döneme ait sünen eserlerden biridir.²⁷

Goldziher, bu eserlerde hadislerin varlığını kabul eder ancak bunların hadislerin tedvini için kaleme alınmadığını savunur. Ona göre bu tür eserler insanların adalet ve devlet işlerinin idaresinde sünnete uygunluğa önem vermeye başladıkları, halifelerin ise kamu hukukuna dair dindar âlimlerin görüşlerine başvurdukları zamanın ihtiyaçlarına karşılık gelmektedir. Bunlar, bilgi veren kaynaklar olmaktan ziyade zamanın gerektirdiği pratik ihtiyaçlara hizmet edecek derlemelerdir.²⁸

Goldziher fıkıh kitaplarının, yazılı hadis kaynaklarının derinlemesine bir tedkikine ve ameli bir tatbik faaliyetine dayanmadığını da sözlerine ekler. Çünkü literatürel bakımdan her iki disiplinin gelişimleri taban tabana zıtlık arz eder. Ona göre Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile talebeleri Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve Muhammed eş-Şeybânî'nin eserleri, İmam-ı Şâfiî'nin (ö. 204/820) kitapları ve fıkıh bâbları üzerine yazılmış birçok mütekaddim eser fıkıh içerikli kitaplardır. Bu dönemin müellifleri hicri III. ve IV. asırdaki fakihler gibi hadis mecmualarından istinbatta bulunma imkanına sahip değillerdi. Bu sebeple müellifler hadislerden istifade etmek istedikleri takdirde hem

---

Goldziher'in bu değerlendirmesine karşı şu itirazlarda bulunmuştur: 1. Mezkur haberle Saîd b. Ebî Arûbe'nin kitap yazmadığı ispatlanmak isteniyorsa bu karine aynı zamanda fıkıh kitapları için de söz konusu olur. 2. Hicri ikinci asırda fıkıh ve ale'l-ebvâb tarzı hadis kitapları arasında kayda değer bir farklılık yoktur. 3. Söz konusu haber İbn Ebî Arûbe'nin güçlü bir hafızaya sahip olduğuna işaret eder. 4. Onun musannif oluşuna dair pek çok rivayet vardır. Bk. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 27.

²⁷ Goldziher, *Muslim studies*, 2/210-213.

²⁸ Goldziher, *Muslim studies*, 2/213.

şifâhî kaynaklardan hem de mevcut sahîfelerden derledikleri ve öğrendikleri haberlere dayanmak zorunda kalmıştır.²⁹

Özetle, Goldziher fıkıh literatürünün hadis edebiyatından önce hicri II. asırda oluştuğunu iddia ederek İbn Cüreyc ve İbn Ebî Arûbe'nin eserlerinin fıkıh kitapları olduğunu söyler ve bu tezini de kısmen İbnü'n-Nedîm'e dayandırır. Burada Goldziher'in tespitine katılmadığımızı belirtmeliyiz. İbnü'n-Nedîm'in İbn Cüreyc ve İbn Ebî Arûbe'nin eserlerini *Sünen* diye isimlendirmesi, Goldziher'in iddia ettiği gibi bu eserlerin hadis değil fıkıh kitapları olduğunu göstermez. Kaldı ki İbnü'n-Nedîm bu iki müellifin dışında İbn Ebî Zî'b (ö. 159/776), Zaide b. Kudâme (ö. 160/777), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Yahyâ b. Zekeriyâ (ö. 182/798) ve Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812) gibi daha birçok muhaddisin eserlerini *Sünen*,³⁰ Evzâî (ö. 157/774), Velîd b. Müslim (ö. 195/810), Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27) ve İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) eserlerini *Kitâbu's-sünen fi'l-fikh* olarak isimlendirmiştir.³¹ İbnü'n-Nedîm'den önce gelen Ali b. el-Medîni (ö. 234/848-49) Tirmizî (ö. 279/892) ve Râmhürmüzî (ö. 360/971) gibi erken dönem müelliflerin verdiği malumatlarda söz konusu müellifler, hadisleri ilk kez tasnif eden musannifler arasında zikredilmiştir.³² Dolayısıyla eser isimlerinden hareketle bu eserlerin tümünün fıkıh kitapları olduğu çıkarımında bulunamayız. Bu itibarla Goldziher'in eser isimlerinden hareketle İbn Cüreyc ve İbn Ebî Arûbe'nin eserlerinin fıkıh kitapları olduğu tespitinde yanıldığını düşünmekteyiz.

3.1. Muvatta'

Goldziher, Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*ın hadis mecmuası olmadığını savunur. Ona göre *Muvatta'* hadis mecellesi değil, bir hukuk

²⁹ Goldziher, *Muslim studies*, 2/208.

³⁰ Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fibrîst*, thk. Rızâ Teceddüd (b.y.: ts.), 281-283.

³¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 284-285.

³² Ali b. el-Medîni, *el-İlel*, thk. M. Mustafa el-A'zamî (b.y: el-Mektebetu'l-İslâmîyye), 36-38; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmi'ü'l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâm, 1996) Kitâbu'l-ilel, 6/230; el-Hasen b. Abdurrahman er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'i*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1404/1984), 614-618.

mecellesidir.³³ İmam Mâlik'in gayesi İslâm dünyasında tedavülde olan hadislerin sahîhlerini elde etmek ve ayıklayarak bir mecmuada toplamak değildir aksine Medine'de kabul edilmiş icmâya ve yürürlükte olan sünnete uygun bir şekilde kanun ve hukuku, mezheb ve tatbikatı açığa kavuşturmaktır. Ayrıca tereddüt edilen hususlarda icmâ ve sünnete dayalı olarak nazari bir ilke ortaya koymaktır. *Muvatta'* hadis mecmualarıyla ortak bazı hususiyetleri ihtiva etse de hadisten ziyade sünnete muvafıktır. İmam Mâlik bazen bir bâbta tek bir hadis bile kaydetmeden tanınmış otoritelerin fetvasını, Medine'nin ameli ve icmâsını, şahsi görüşünü de belirterek bir sonuca varmaktadır. Oysa bir hadis mektebinin muhaddisi fetvaları değil, Hz. Peygamber'e dayanan hadisleri aktarır. Medineli olan İmam Mâlik, Hicaz'ın uygulamaları çerçevesinde ameli maslahata hizmet etme gayesi taşımıştır. Bu amacı sağlamak adına takip ettiği metotlardan biri de doğduğu memlekette o zamana kadar uygulanan icmâya dayanmaktır. Medine icmâsı diğer memleketlerin görüş ve adetine aykırı da olabilirdi. Sahîh hadislerle Medine icmâsı çelişirse İmam Mâlik tercihinin icmâdan yana kullanmada tereddüt etmemektedir. Bu sebeple İmam Mâlik, basit bir hadis toplayıcısı değil, bunların tatbikatı noktasında şârihidir.³⁴ İmam Mâlik'in kullandığı hadislerin yaklaşık üçte biri mürsel ve hatta maktûdur diğer bir deyişle Hz. Peygamber'e kadar ulaşmamıştır. O, çekinmeden merâsîli bir hukuk kaynağı olarak kullanmıştır. Ayrıca sadece sünnete delil getirmekle ilgilenmiş hadislerin şekli tenkidıyla meşgul olmamıştır. Dolayısıyla benzer rivayetlerle hadisin sıhhatini güçlendirme hususunda zaman harcamamıştır.³⁵ Goldziher'in İmam Mâlik'in *Muvatta'* ile ilgili tespitleri İslâm âlimlerinin görüşleriyle uyumlu olup, günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır.

Goldziher, İmam Mâlik'in dışında *muwatta'* telif eden müelliflere de değinmiştir. İbrahim b. Muhammed el-Eslemî (ö. 184/800), Abdullah b. Vehb (ö. 197/813) ve İbn Ebî Zi'b el-Âmirî'nin *Muvatta'larını* bu kapsamda zikretmiştir. Goldziher'e göre Abdullah b. Vehb'e nispet edilen *Muvatta'*, muhtemelen onun *Kitâbu'l-câmi'* eseriyle aynıdır. Söz

³³ Goldziher, *Muslim studies*, 2/214.

³⁴ Goldziher, *Muslim studies*, 2/214-215.

³⁵ Goldziher, *Muslim studies*, 2/218.

konusu muvatta'lar dışında yine Goldziher, İmam Mâlik'in eserinin ismini taşıyan muhtelif kitapların olduğuna da dikkat çekmiş bu hususta Ebû'l-Kasım ve Ebû Mus'ab'ın *Muwatta*'ını örnek vermiştir. Ancak Goldziher'e göre bu eserleri müstakil muvatta'lar olarak görmekten ve daha önce zikredilen eserler tabakasına dahil etmekten kaçınılmalıdır.³⁶ Bu durum Goldziher'in ismi muvatta' olan tüm eserleri aynı türde değerlendirmedeğini göstermektedir.

3.2. Müsned

Muwatta' türü eserler konusunda bilgi verdikten sonra Goldziher, hadis literatürüne ilişkin geniş malumatlara yer vermeye başlar. Ona göre hadis literatürünün gelişiminde hadislerin sınıflandırılması önemli bir aşamayı teşkil eder. Aynı şekilde hadislerin toplanması da İslâm'daki teolojik aktivitelerin son derece önemli bir parçasıdır. Hadis malzemesinin çoğalması, müdevven hadislerin sistemli bir şekilde tasnifini gerekli kılmıştır. Sahih olduğu tespit edilen ve muttasıl bir senedle sahâbeye kadar ulaşan hadisler, söz konusu sahâbenin adı altında toplanmıştır. Örneğin; el-Berâ b. Âzib'den (ö. 71/690 [?]) nakledilen bütün hadisler, onun ismi altında bir araya getirilir, ardından başka bir sahâbînin hadisleri sıralanır ve böylece devam eder. Bu tertipteki hadis mecmualarının bir araya getirilmelerinde hadislerin muhtevası esas alınmaz. Burada belirleyici olan unsur sahâbenin bizâtihi kendisidir. Bununla birlikte pek çok sayıda bu tür hadisleri toplayan kimselere onursal bir unvan olan 'Müsnîd' adı verilmiştir. Müsnîd unvanı aynı zamanda hadis sahasının baş allamesi görülen kişilere özgü yer ve zaman kalıbıyla ilişkilendirilerek 'Müsnîdu Bağdâd' (musnid Baghdâd), 'Müsnîdu's-şam' (musnid al-Sham), 'Müsnîdu'l-yemen' (musnid al-Yaman), 'Müsnîdu'l-ıraq' (musnid al-Iraq) ve 'Müsnîdu mısır fî vaktihî' (musnid Mısır fî waqtihi) gibi şekillerde de kullanılmıştır. Hadis çalışmalarında faaliyet gösteren kadınlara ise 'Müsnîda' (al-musnida) unvanı verilmiştir. Taberânî'nin (ö. 360/971) 'Müsnîdu'd-dünya' şeklinde isimlendirildiği gibi 'Müsnîd'in şöhreti dünyaya yayılmış muhaddisleri belirten bir kullanımı da olmuştur.³⁷ Özetle Goldziher, belirleyici unsurun

³⁶ Goldziher, *Muslim studies*, 2/220-221.

³⁷ Goldziher, *Muslim studies*, 2/227-229.

sahâbe olduğu müsned eser türünü ve buna bağlı olarak geliştirilen kavramları okuyucuya tanıtır.

Goldziher, müsned eserler konusunda üç hususa daha dikkat çekmiştir. *Birincisi*: Muhtelif sıralamalara göre düzenlenmiş ilk müsnedler, daha fazla kolaylık sağlamak için ayrıca alfabetik olarak tertip edilmiştir. Bu metot, en geniş olarak İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Câmi'u'l-mesânîd ve's-sünen* 'inde tatbikini bulmuştur. Ondan önce İbnü'n-Neccâr (ö. 643/1245) *el-Kamerü'l-munîr fi'l-müsnedi'l-kebîr* ismiyle bütün sahâbeyi kapsayan şümullu bir müsned kaleme almıştır.³⁸ Burada Goldziher'in zikrettiği müsned eserler alfabetik bir tertip özelliğiyle diğer müsnedlerden ayrılmaktadır.

İkincisi: Gayretli mezhep müntesibi ve üyeleri, imamlarının/hocalarının müdevven eserlerindeki mevcut müsned hadislerden yeni eserler oluşturmuşlardır. Bunlar hadisten ziyade fıkıh eserleridir. Alındıkları temel eserin materyallerine ve bölümlerine göre düzenlenmiş olan bu müsnedler unvanlarında yer alan âlimlerin eserleri değildir. Örneğin; *Müsnedü's-Şâfiî* sahâbe sıralamasına göre derlenen bir eser değildir. İmam-ı Şâfiî'nin öğrencileri ona ait *el-Mebvûl* 'taki müsned hadisleri fıkıh konularına göre tanzim etmiştir. Aynı husus *Müsnedü Muvvatta* ve *Müsnedü Ebu Hanîfe* içinde de söz konusudur.³⁹ Goldziher bu tür müsned koleksiyonlarının daha önce açıklananlardan farklı olduğuna ve bunları onlardan ayırt etmek gerektiğine dikkat çekmiştir. Çünkü daha önceki müsnedlerde tertip sahâbînin İslâmı erken kabulüne, Bedir savaşına katılmasına ve İslâmî faziletine göre olmuştur.⁴⁰ Özetle bu kategorideki kitapların tasnifi/telifi müellife ait olmayan, müsned hadisleri ihtiva eden ve ale'l-ebvâb'a göre tasnif edilen müsnedler olduğunu söyleyebiliriz. Goldziher'in burada yer vermediği telifi müellife ait olmayıp, ale'l-ebvâb'a göre tasnif edilmeyen eserler de vardır. Örneğin; Ali b. Ca'd'a (ö. 230/844-45) nispet edilen *Müsned* 'in tasnifi kendisine ait

³⁸ Goldziher, *Muslim studies*, 2/230.

³⁹ Goldziher, *Muslim studies*, 2/230.

⁴⁰ Goldziher, *Muslim studies*, 2/230.

değildir. Talebesi el-Bağavî (ö. 317/895), onun hadislerini *ale's-şüyûh* ve *şüyûhu's-şüyûh* esasına göre tertiplemiştir.⁴¹

Üçüncüsü: Müsned terimi hadisle alakalı tüm çalışmalara evrilerek genişlemiştir. Muhtelif hadis yazım metotları arasında kesin bir ayrımın yapılmadığı dönemde doğru kullanımıyla câmi' olarak adlandırılması gereken eserlere müsned de denilmiştir. Buhârî (ö. 256/870) veya Müslim'in (ö. 261/875) *Müsned*'inden sıkça bahsedilişi gibi lingustik kullanımın bu uzantısı gittikçe daha da yaygınlaşmıştır. Daha doğru bir terimolojiye karşılık gelen eski mektep dili, bu son adlandırılan hadis koleksiyonları ve planlarında kendileriyle benzer olanlar için farklı terimlere sahiptir.⁴² Goldziher, Buhârî ve Müslim'in eserlerinin müsnedden ziyade câmi' olarak adlandırılması gerektiği kanaatindedir.

Goldziher'in üç maddede değinmediği senetsiz bir hadis kitabının isnadlarını gösteren müsnedlerin olduğunu da ifade etmeliyiz. Bunlar ilk telifinde rivayetleri senedsiz olan ve daha sonra senedleri eklenerek meydana getirilen hadis kaynaklarıdır. Örneğin; el-Kudâî (ö. 454/1062), *Şihâbü'l-abbâr*'da bin iki yüz kadar hadisın isnadlarını hazf ederek eserini telif etmiş daha sonra hadislerin isnadlarını *Müsnedü Kitâbi's-Şihâb* adlı eserde derlemiştir. Deylemî (ö. 509/1115) de *Firdevsü'l-abbâr bi-me'sûri'l-bitâb el-muharrac alâ Kitâbi's-Şihâb* isimli kitabında on bin kadar kısa hadisi toplamış, oğlu Şehridâr ed-Deylemî (ö. 558/1161) ise bu eserdeki hadislerin isnadlarını *Müsnedü Kitâbi'l-Firdevs*'de bir araya getirmiştir.⁴³

3.3. Musannef, Câmi', Sünen

Goldziher, müsned eserlerden sonra musannef, câmi', sünen kavramlarına ve bu isimlerle anılan hadis koleksiyonlarına değinir ve bu hususta şu bilgileri aktarır: Musannefde hadislerin konuyla olan ilgileri ve muhtava benzerliği esas alınır. Sadece hukuk ve ibadet değil aynı zamanda biyografi, tarih, zühd ve etikle ilgili malzemeler de bu tür koleksiyonların bölündüğü şemayı oluşturur. Bu tür malzemeleri ihtiva

⁴¹ Ali b. el-Ca'd, *Müsnedü İbn el-Ca'd* (Kuveyt: Mektebetu'l-felâh, 1405/1985), 1/199, 207.

⁴² Goldziher, *Muslim studies*, 2/231.

⁴³ Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillâtif ez-Zebidî, *Sabîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, çev. Ahmed Naim (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1976), 132; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdris el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetraf* (Beyrut: Dâru'l-beşar, 1414/1993), 76.

eden koleksiyonlara câmi‘ denir. Müsnedde râvîlere göre tasnif esasken, musannefde hakim olan bâblara göre tasniftir. Biyografi ve edebiyat tarihi kitaplarında zıtlık teşkil eden her iki tür hadis mecmuasını belirten ‘el-müsned ve’l-ebvâb’ veya ‘eş-şüyûh ve’l-ebvâb’ tesmiyelerine de sıkça rastlanır.⁴⁴ Bakî b. Mahled (ö. 276/889) her iki tür hadis mecmusını yansıtan özel bir tarzda musannef telif etmiştir. Bu eser hem musannef hem de müsneddir. Daha doğrusu müsnedden musannefe bir geçiş denemesidir. Bakî’nin bu tertibini Ebû’l-Abbâs en-Nîsâbûrî (ö. 313/925), Ebû İshâk el-İsfahânî (ö. 353/964) ve Assâl (ö. 349/960) gibi müellifler örnek alarak bâblara göre tasniflenmiş müsnedler telif etmişlerdir.⁴⁵ Uzun bir süre boyunca eş zamanlı olarak literatürde öne çıkan müsned ve musannef kavramları, hadisleri toplamanın iki ana formudur. Topladıkları hadislerin teorik yönüyle daha çok ilgilenenler bireysel ve özel kullanım için bir derleme olan müsnedi yazmaya meyletmışlerdir. Derlenen hadislerin pratik kullanımını kolaylaştırmayı isteyenler ise musannef tertip etmişlerdir. Bunlar, başından eğitim ve pratik hayata aktarılabilecek eserler oluşturmayı da amaçlamışlardır.⁴⁶

Goldziher’in musannef kapsamında yer verdiği câmi‘ tanımına hadis literatüründe uymayan Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770) ve Abdullah b. Vehb’in *el-Câmi’*leri gibi eserlerin varlığını belirtmemiz gerekir. Ma‘mer b. Râşid’in eserinde abdest, namaz, oruç ve hac gibi ibadet içerikli konularla alakalı rivayetlere⁴⁷ ve Abdullah b. Vehb’in kitabında ise ahkâm içerikli rivayetlere genel olarak rastlanmamaktadır.⁴⁸ Bu itibarla Goldziher’in yaptığı tanımın, adı câmi‘ olan tüm eserlerin içerikleriyle örtüşmediğini söyleyebiliriz.

Goldziher, Müslüman müelliflerin verdikleri malumatın şüphe verici oluşunu gerekçe göstererek musannef literatürünün başlangıcı

⁴⁴ Goldziher, *Muslim studies*, 2/232.

⁴⁵ Goldziher, *Muslim studies*, 2/261.

⁴⁶ Goldziher, *Muslim studies*, 2/232.

⁴⁷ Bünyamin Erul, “Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (II) Dirayet Açısından Ma‘mer b. Râşid’in (ö. 153) el-Câmi’i”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002), 81.

⁴⁸ Emrullah Bolat, *Abdullah b. Vehb ve el-Câmi’ fi’l-Hadîs Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 104-105.

konusunda netlik olmadığını da belirtir. Hicri üçüncü asırda bu hususta daha müspet verilerin yer aldığını ve bazı şahıslar hakkında ‘...mimmen cemea ve sannafe’ (...müdevvin ve musannif idi) denildiğini söyler⁴⁹ ve sözlerine şu hususları da ekler: İslâmda ilk telif edilen musannef eser Buhârî’nin *Sabîb*’i veya *Musannef*’idir. Bu kitabın metodundan onun amacının pür bir hadis kitabı hazırlamak olduğu anlaşılmaktadır. Buna ek olarak fıkıhın tüm bâblarında ve problemlerinde okuyucunun aradığını bulmasını sağlayan bir gaye de söz konusudur.⁵⁰ Nitekim “*Buhârî’nin fıkıhı tercemelerindedir*” denilmiştir. Buhârî’nin zaman zaman uygun bir hadis temin edemeden paragraf başlıkları vermesi de kitabın bu eğilimini açıklamaktadır. Kendisi hadis verileriyle bütün fıkıhı içine alacak tam bir şema hazırlamış, bâb ile ilgili bir delile ulaşamadığında daha sonra boşluğu doldurma ümidiyle orayı geçiçi olarak boş bırakmıştır. Ancak bazı başlıklarda Buhârî bunu gerçekleştirememiştir.⁵¹

Goldziher’in Buhârî’nin eserinin özellikleri ve yazılış amacı konusunda verdiği malumatlar Müslüman ulemânın zikrettiği bilgilerle örtüşmektedir. Ancak İslâmda ilk telif edilen musannef eserin Buhârî’nin olduğu tezi Müslüman ulemânın verdiği bilgilerle uyumlu değildir. *Muhammedanische Studien* isimli eserini 1890 yılında 40 yaşındayken yayınlayan Goldziher, daha sonra elde ettiği eser ve veriler sonucunda bu tespitinden vazgeçmiştir.⁵² 1896’da yayımladığı bir makalesinde Buhârî’nin *es-Sabîb*’inden daha önce musannef eserlerin yazıldığı sonucuna ulaşmıştır. Onun bu kanaati edinmesinde Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’indeki “*Onu, Vekî b. Cerrâh Musannef’inde bize tabdis etti?*” rivayeti etkili olmuştur.⁵³ Goldziher’in bu konuda böyle bir tavır sergilemesi, bilimsel objektifliğini ve etik karakterini göstermektedir.

⁴⁹ Goldziher, *Muslim studies*, 2/233.

⁵⁰ Goldziher, *Muslim studies*, 2/235.

⁵¹ Goldziher, *Muslim studies*, 2/234-235.

⁵² Goldziher, *Hadîs Kültürü Araştırmaları*, 15.

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid (Beyrût: Müessesetu’r-risâle), 5/22; Hüseyin Akgün, *Goldziher ve Hadîs* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014), 230, 237, 238. Goldziher’in “*رأيت وكيعا وما رأيت*” “*Vekî’i gördüm, elinde hiçbir kitap yoktu; ancak o (hadisleri) sadece ezberliyordu*” rivayetini Vekî’nin “*kitap ve kâğıttan kaçındığı?*” şeklinde değerlendirmesini Sezgin doğru bulmaz. Çünkü ona göre râvî bununla Vekî pek

Goldziher, Buhârî'ninkine benzer bir tertip ve gayeyle onun genç muasırı Müslim b. el-Haccâc'ın da bir hadis mecmuası telif ettiğini söyler. Bu eser İslâm dünyasında *es-Sahîb* ismiyle meşhurdur. Müslim'in eseri de bir musanneftir. Buhârî'de olduğu gibi fıkıh bâblarına göre tertiplenmiştir. Fakat Müslim'in orijinal baskısında çeşitli bâbların hiçbir başlığı yoktur.⁵⁴ Müslim de muasırı gibi eserinde fıkha hizmet etmeyi gaye

---

çok kez derslerinde gördüğünü fakat ezberden öğrettiği için hiçbir zaman yazılı metnin bulunmadığını kastetmiştir. Sezgin, Ahmed b. Hanbel'in Vekî'nin *Musannef*'inden istifade ettiğini bunu daha sonra Goldziher'in de farkettiğini ileri sürer. Bunun dışında Vekî'nin kitaplar tasnif ettiğini ve bu durumun Ahmed b. Hanbel'in "*aleykum bi-musannafati Veki*" şeklindeki ifadelerinde de müşahede edildiğini söyler. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 38; İbn Hacer el-Askalânî, *Tebzîbü't-Tebzîb* (Kahire: Dâru'l-kitâbu'l-İslâmî, 1414/1993), 11/126. Sezgin, Goldziher'in tezat olarak değerlendirdiği ve dolayısıyla ortadan kaldırmaya çalıştığı iki ayrı menşee olduğunu söyler. Bunlardan biri hadislerin tedvini diğeri ise tasnifidir. İslâmî kaynaklarda her ikisi ayırıt edilir. Tedvin için 'evvelu men devvene'l-hadis' tasnif için 'evvelu men sannefel-kütüb' tabiri kullanılır. Kaynakların bunlar için mevzu ettiği tarih ayrı olup tedvin tasniften önce gelir. Goldziher bu farka dikkat etmemiş, tedvin ve tasnifi karıştırmıştır. Dolayısıyla İslâmî kaynaklarda bu dönemler için bir tezatlık olduğunu varsaymış ve tedvinle ilgili haberleri ve kaynakları zayıflıkla nitelendirmiştir. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 58; Ali Yardım, *Hadis II* (İstanbul: DamlaYay., 2017), 49.

⁵⁴ Eserin bâb başlıklarının Müslim'in bizzat kendisinin mi koyduğu yoksa eseri şerh edenler tarafından mı konulduğu hususu tartışmalıdır. Bu konuda iki görüş ileri sürülmüştür. Birinci görüşe göre Müslim eserini konulara göre tasniflemiş, kitâb adını taşıyan bölümlere ayırmış ancak eserine bâb başlıkları tayin etmemiştir. Eserin bâb başlıkları, daha sonra şarihler tarafından konulmuştur. Eserin bâb başlıklarının pek çok kişi tarafından tanzim edildiği, kabule şayanın ise Nevevî'nin tanziminin olduğu zikredilmiştir. Bk. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Syânetü Sabîhi Müslim*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1404/1984), 101; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. en-Nevevî, *Sabîhu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, 1392/1972), 1/21; Muhammed b. Muhammed en-Nüristânî, *el-Medhal ilâ Sabîhi'l-İmam Müslim* (Kuveyt: 1428/2007), 62. Bu görüş yaygın olmakla beraber bunun aksini iddia edenlerde olmuştur. Kâdî İyâz'ın, Mâzerî'nin *el-Mu'lim* adlı eserine zeyil mahiyetinde kaleme aldığı *İkmâlül-Mu'lim bi-ferâidi Müslim*, adlı eseri Yahyâ İsmâil tahkikiyle neşredilmiştir. Muhakkik neşrinde "*Müslim'in bâb başlıklarının olmadığı iddiasının ilim talebeleri ve hadis âlimleri arasında yaygınlaşan bir hata olduğunu*" ifade ederek *İkmâl* şerhinin, Müslim'in bazı nüshalarına ait bâb başlıklarını ortaya çıkardığını belirtmiştir. Muhakkike göre bâb başlıklarının ihtiva eden bu nüshalar, bâb başlığı olmayan nüshalar üzerinde çalışan şarihlerin

edinmiş, ancak hadis malzemesinden sonuç çıkarma görevini okuyucuya bırakmıştır.⁵⁵ Ayrıca daha önce kullanılan materyali tekrarlamadan birbiriyle ilgili olanları her zaman birlikte aktarmıştır. Onun amacı önceden fıkıhın bütün çerçevesini hadis malzemesiyle donatmak değil aksine mukaddimesinde söylediği gibi mevzu ve gayri sahih olmakla mütedavil malzemeyi ayıklamaktır.⁵⁶ Goldziher'in Müslim'in eseri hususunda verdiği bilgiler de klasik İslâm kaynaklarının kaydettiği bilgilerden farklı değildir.

Goldziher, bu iki *Sahîb* dışında başka koleksiyonların da mevcudiyetine dikkat çeker ve bu konuda şu bilgileri verir: Sahîhlerle aynı farkı gösteren ve hadis hukuku edebiyatını oluşturan bu eserler Ebû Davud'un (ö. 275/889) *es-Sünen*, Tirmizî'nin *el-Câmi'*, Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen* ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*'idir. Tirmizî'nin eseri muhtevası itibarıyla haklı olarak *Câmi'* şeklinde tesmiye edilmekle beraber genel olarak bu eserler dört sünen adı altında toplanmaktadır.⁵⁷ Sünen sınıfına dahil diğer bir eser de Dârimî'nin (ö. 255/869) *es-Sünen*'idir. Bu kitap, müsned kelimesinin mana genişlemesi sonucu *Müsned* şeklinde de isimlendirilmiştir. Plan ve temayül bakımından sünen olan eser hukukla alakalı olmayan hadisleri de ihtiva etmesinden dolayı bazen *Câmi'* olarak da adlandırılmıştır. Leiden'deki Dârimî nüshası (Catalogue Lugd. Batav., IV. 49) *Kitâbu'l-müsnedi'l-câmi'* şeklinde isimlendirilmiştir.⁵⁸

---

gözünden kaçmıştır. O, Müslim'in *Tabâret* kitabının içerisinde zikredilen *bâbü't-tatyibi ba'de'l-gusli mine'l-cenâbeti* adlı bâbı bu hususta delil gösterir ve Kâdî İyâz'ın, bu bâb başlığının ardından "Müslim'in bâb başlıklarını koymadığı iddiasının batıl olduğunun delilidir" şeklinde bir ifadeye yer verdiğini belirtir. Geniş bilgi için bk. Kâdî İyâz, *İkmâlül-Mu'lim bi-ferâ'idi Müslim*, thk. Yahyâ İsmail (Dâru'l-vefa, 1419/1998), 1/24; Bilge Kılıç, *Hadis Edebiyatında Câmi' Türü Kaynaklar ve Câmi' Kavramının Sorunları (Hicri I-IV. Asır)* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 115-116; Semih Acet, *İmam Nevevî ve Minhâc İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 130-134.

⁵⁵ Goldziher, *Muslim studies*, 2/246-247.

⁵⁶ Goldziher, *Muslim studies*, 2/246-247.

⁵⁷ Goldziher, *Muslim studies*, 2/249.

⁵⁸ Goldziher, *Muslim studies*, 2/259.

Sünen eserlerden tarihî, ahlâkî ve dogmatik söylemler dışında sünnet, hukuk, meşru âdet ve bunlarla alakalı hadisler özellikle helâl ve harâm veya ahkâm şeklinde isimlendirilen hususlara mahsus koleksiyonlar anlaşılmaktadır. Bu eserlerin muhtevasında bilhassa fıkıh içerikli hadisler yer alsa da bu hususiyet her zaman söz konusu değildir. Çünkü bu eserlerde itikâdî ve dogmatik hadisler tamamen tecrid edilmemiştir. Nitekim Ebû Dâvûd'da sünen sistemiyle alakalı olmayan kader, cennet ve cehennem yaratılışı gibi pek çok hadis yer almaktadır.⁵⁹ Buna ilaveten sünen eserlerin kriterleri *Sabîhayn*'a nispetle daha serbesttir. Bu serbestlik olmadan, hukukun pratiğinin tüm noktaları için dayanak olacak hadisler bulmak pek mümkün olmazdı. Hadis ilminin bu iki klasiği yalnızca doğruluğu ve güvenilirliği konusunda tam bir mutabakata varılan râvîleri kabul edip, yetkisine itiraz edilebilecek veya herhangi bir şekilde şüphelenilebilecek herkesi listelerinden çıkarırken; Ebû Dâvûd ve ondan sonra talebesi Nesâî, bu kuralı tersine dönüştürmüş ve ittifakla cerh edilmedikleri sürece râvîleri yeterli görmüşlerdir.⁶⁰

İkinci tabaka eserlerden olan sünenler Goldziher'e göre, dinî yasaların en küçük ayrıntıları için bile rivayetleri bulma girişimini gösterirler. Bu çalışmalarda, herhangi bir şekilde tatbik edilebilir görünen her şey toplandığından dolayı, doğası gereği aynı bölümde yer alan hadislerin birbiriyle çelişmesi de mümkündür. Aslında bu koleksiyonlar, sıklıkla farklı versiyonlara uygun olarak katı bir normun oluşturduğu bir dizi hadislerden alıntı yapar. Bunu, daha sonra aynı hukukî sorunla ilgili daha esnek bir uygulama için karşıt hadisler izler. Karşıt öğretilerin temsilcileri böylece hadislerde kendi görüşleri için malumatlar bulabilir.⁶¹

İfade edilenlerden hareketle diyebiliriz ki Goldziher câmi', sünen, musannef ve müsned gibi kaynakların muhtevasının ve isimlendirme probleminin tamamen farkındadır. Ancak bu konuda tasviri bilgiler

⁵⁹ Goldziher, *Muslim studies*, 2/249-250.

⁶⁰ Goldziher, *Muslim studies*, 2/250.

⁶¹ Goldziher, *Muslim studies*, 2/253-254.

vermekle yetinmekte, tespit ettiği probleme ilişkin ise bir çözüm önerisinde bulunmamaktadır.⁶²

SONUÇ

Batı dünyasında İslâmî araştırmaların tartışılmaz otoritesi sayılan Goldziher, erken dönemden başlayarak hadis edebiyatı ve kavramları konusunda pek çok tespitte bulunmuştur. Bu hususta bazen Müslüman âlimlerin dile getirmediği şeyleri savunmuş, bazen de onların tespitlerine yakın şeyler söylemiştir. Goldziher'in hicri ilk asırda yazıyla kaydedilmiş hadis malzemelerinin olduğu kanaati, Müslüman ulemânın konuyla ilgili görüşleriyle uyumludur. Yazım yaşağıyla ilgili nakledilen rivayetlerin Hz. Peygamber'e ait olmadığı ve bu rivayetlerin ideolojik çatışmalardan dolayı uydurulduğu görüşü, onlarla ayrışma noktasını teşkil etmektedir. Bu itibarla Goldziher'in hadis edebiyatı hakkındaki tüm kanaatlerinin hiçbir Müslüman âlimin kabul edemeyeceği derecede aşırı olduğu söylenemez. Çünkü onun bu hususta verdiği bazı bilgiler Müslüman âlimlerin değerlendirmelerine aykırı bir durum içermemektedir.

Goldziher, hicretten itibaren ilk on yılda sahâbîlerin yazı ile muhafaza ettikleri hadis malzemelerinin en eski rivayetler olduğu kanaatini taşımıştır. Bu kanaate sahip olmakla birlikte Goldziher hocası Sprenger gibi İslâm'ın erken dönemlerinde kullanılan 'kütüb' sözcüğünün lügat olarak çağrıştırdığı anlamda literal bir kitap olmayıp aksine bir müslümanın çeşitli zamanlarda duyup yazdığı özel notlar olduğunun altını çizmiştir.

Emevî iktidarının seküler yapısı sebebiyle Goldziher, erken dönemde dinden bağımsız yapıda bir edebiyatın teşekkül ettiğini bu kapsamda Cahiliye şiiri ve megâzî edebiyatının geliştiğini söylemiştir. Bu literatürlerin ardından ise fıkıh edebiyatı ve hadis edebiyatı gibi dinî literatürün meydana geldiğini iddia ederek fıkıh edebiyatını hicri II. asra,

⁶² Söz konusu kavramlar için geniş bk. Bilge Kılıç, "Hadis Edebiyatında Musannef Türü Eserler ve Musannef Kavramının Tanımına Ait Sorunlar", *Dicle İlahiyat Dergisi* 24/1 (2022), 70-94; Bilge Kılıç, "Hadis Usûlünde Câmî Kavramının Tanımı, Sorunları ve Yeni Bir Tanım Önerisi", *Dicle İlahiyat Dergisi* 24/1 (2021), 57-81; Bilge Kılıç, "Erken Dönem Hadis Edebiyatında Sünen Türü Eserler ve Sünen İstılâhının Problemleri", *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities* 8/5 (2021), 17-32; Bilge Kılıç, "Erken Dönem Hadis Edebiyatında Müsned Türü Eserler ve Müsned İstılâhının Problemleri", *Dicle İlahiyat Dergisi* 24/1 (2021), 82-113.

hadis edebiyatını ise hicri III. asra dayandırmıştır. Bu sıralamayı Goldziher, kendi çıkarımlarından hareketle yapmıştır.

Hadislerin tedvinine ilişkin nakledilen rivayetleri Goldziher, rivayetlerin kendi içinde arz ettiği çelişkiler ve ortada bir mecmuanın olmaması sebebiyle reddetmiştir. Ayrıca hadislerin tasnifi konusunda nakledilen haberlerin de yanlış anlaşıldığını iddia etmiştir. Ona göre rivayetlerde ifade edilen eserler hadis mecmuaları değil, hukukun çeşitli bâblarına göre tertip edilmiş fıkıh kitaplarıdır. Abdülmelik b. Cüreyc ve Saîd b. Ebî Arûbe'nin eserlerini bu bağlamda örnek vermiştir.

Goldziher, hadis literatüründe eserlerin müsned ve musannef olarak iki ana metotla tasnif edildiğini söylemiştir. Müsned kavramının kullanımıyla birlikte müsned türü kaynakların geniş bir dökümünü vermiştir. Ardından musannef, sünen ve câmi' kavramlarına ve bu isimlerle anılan hadis koleksiyonlarına değinmiştir. Goldziher, câmi' ve sünen isimli eserleri musannef türü kapsamına almıştır. Ancak tüm sünen isimli eserleri aynı literatür içinde değerlendirmemiştir. Bu eserlerin bir kısmını fıkıh ve bir kısmını da hadis edebiyatıyla ilişkilendirmiştir. Dârimî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenlerini hadis literatürü bu bağlamda hadis hukuku ile ilgili eserler olarak kabul ederken, İbn Cüreyc ve İbn Ebî Arûbe'nin sünenlerini ise hadisten ziyade fıkıha dair eserler olarak görmektedir. Bunun yanı sıra ona göre Mâlik b. Enes'in *Muvattaî* da bir hadis mecellesi değil, bir hukuk mecellesidir. Sonuç olarak, Goldziher'in hadis literatürü ve kavramları konusunda verdiği teknik bilgilerin bir kısmının hadis usûlü eserlerindeki bilgilerle örtüştüğünü, ekseriyetinin ise farklı olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*. Beyrut: Mektebu'l-islâm, 1400/1980.
- Abbott, Nabia. *Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition II*. Chicago: The University of Chicago, 1967.
- Acet, Semih. *İmam Nevevî ve Minbâc İsimli Eserinin Hadîs Şerhcılığı Açısından Değerlendirilmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürsid. Beyrût: Müessesetu'r-risâle.
- Akgün, Hüseyin. *Goldziher ve Hadis*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014.
- Akın, Nimetullah. "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008), 47-70.
- Ali b. el-Ca'd, *Müsnedu İbn el-Ca'd*. Kuveyt: Mektebetu'l-felâh, 1405/1985.
- Askalânî, İbn Hacer. *Tebzîbü't-Tebzîb*. Kahire: Dâru'l-kitâbu'l-islâmî, 1414/1993.
- Askalânî, İbn Hacer. *Hedyü's-sârî*. Kahire: Mektebetu's-selefiyye.
- Bağdâdî, el-Hatîb. *Takyîdü'l-ilm*. thk. Yusuf Iş. Beyrut: Dâru İhyâi's-sünneti'n-nebevîyye, 1974.
- Begavî, el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed. *Şerhü's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnaût, Züheyr eş-Şâvîş. Beyrut: el-Mektebu'l-islâmî, 1983/1403.
- Bolat, Emrullah. *Abdullah b. Vehb ve el-Câmi' fi'l-Hadîs Adh Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Cezâîrî, Tâhir b. Sâlih b. Ahmed. *Tevcîhü'n-nazar ila usûli'l-eser*. el-Matbaatu'l-Cemâliyye, 1328/1910.
- Erul, Bünyamin. "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (II) Dirayet Açısından Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153) el-Câmi'". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002), 57-90.
- Goldziher, Ignaz. *Hadîs Kültürü Araştırmaları*. ed. Hüseyin Akgün. Ankara: Otto Yay., 2020.

- Goldziher, Ignaz. *İslam Kültürü Araştırmaları*. çev. Mehmed Said Hatiboğlu. 2 cilt. Ankara: Otto Yay., 2019.
- Goldziher, Ignaz. *Muslim studies*. edited by S.M. Stern, translated from the German by C.R. Barber, S.M. Stern. London: George Allen & Unwin, 1971.
- Guillaume, Alfred. *Alfred The Traditions of Islam*. Oxword, 1924.
- Horovitz, Josef. *İslami Tarihciliğin Doğuşu*. çev. Ramazan Özmen vd. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2019.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-hâncî, 1421/2001.
- İbnü's-Salâh. *Syânetu Sabîhi Müslim*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 1404/1984.
- İyâz, Kâdi. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*. thk. Yahyâ İsmail. Dâru'l-vefâ, 1419/1998.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdris. *er-Risâletü'l-müstetrafê*. Beyrut: Dâru'l-beşar, 1414/1993.
- Kılıç, Bilge. "Hadis Usûlünde Câmî' Kavramının Tanımı, Sorunları ve Yeni Bir Tanım Önerisi". *Dicle İlahiyat Dergisi* 24/1 (2021), 57-81.
- Kılıç, Bilge. "Erken Dönem Hadis Edebiyatında Sünen Türü Eserler ve Sünen İstilâhının Problemleri". *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities* 8/5 (2021), 17-32.
- Kılıç, Bilge. "Erken Dönem Hadis Edebiyatında Müsned Türü Eserler ve Müsned İstilâhının Problemleri". *Dicle İlahiyat Dergisi* 24/1 (2021), 82-113.
- Kılıç, Bilge. "Hadis Edebiyatında Musannef Türü Eserler ve Musannef Kavramının Tanımına Ait Sorunlar". *Dicle İlahiyat Dergisi* 24/1 (2022), 70-94.
- Kılıç, Bilge. *Hadis Edebiyatında Câmî' Türü Kaynaklar ve Câmî' Kavramının Sorunları (Hicri I-IV. asır)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Köktaş, Yavuz. *Hadîs ve Sünnete Oryantalist Yaklaşımlar*. İstanbul: İz Yay., 2011.

- Kutluay, İbrahim. “Bazı Oryantalistlerle Sezgin ve A’zamî’nin Erken Dönemde Hadîslerin Yazılması Meselesine Yaklaşımları”. *İslam ve Yorum III* 1 (2019), 11-33.
- Kutluay, İbrahim. “Müslüman Araştırmacıların Bazı Oryantalistlere Yönelttiği Tenkitler: Fuat Sezgin’in Goldziher Eleştirisi Özelinde”. 3. *Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu*. ed. Adem Yerinde. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yay., 2019.
- Medîni, Ali. *el-İlel*. thk. M. Mustafa el-A’zamî. b.y: el-Mektebetu’l-islâmîyye.
- Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sabîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi’l-kütübi’l-arabiyye, 1412/1991.
- Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *el-Fibrîst*, thk. Rızâ Teceddüd. b.y.: ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Sabîhi Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, 1392/1972.
- Nûristânî, Muhammed b. Muhammed. *el-Medhal ilâ Sabîh'ül-İmam Müslim*. Kuveyt: 1428/2007.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Oryantalist Yaklaşımına İtirazlar*. Ankara: Araştırma Yay., 1999.
- Râmhürmüzî, el-Hasen b. Abdurrahman. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1404/1984.
- Sezgin, M. Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. Ankara: Otto Yay., 2015.
- Şulul, Kasım. “Hadîsin İlk Yazılı Kaynakları veya Takyîdü'l-İlm Meselesi”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 1/1 (2015), 185-200.
- Tekin, Dilek. “Batılı Araştırmacıların Hadislerin Yazılı-Şifâhî Rivayeti Meselesine Bakışları”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015), 41-62.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmi'ü'l-kebir*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâm, 1996.
- Yardım, Ali. *Hadis II*. İstanbul: DamlaYay., 2017.

Yücel, Ahmet. “Oryantalistlerin Hadîs ve Sünnet’e Yaklaşımları”, *İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadîs ve Sünnet*. ed. Bünyamin Erul. İstanbul: Kuramer Yay., 2020.

Zebîdî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillâtîf. *Sabîb-i Bubârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. çev. Ahmed Naim. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1976.